

DERS KİTAPLARINDAKİ DİL BİLGİSİ KONULARININ BİLGİ VE TANIM AÇISINDAN TUTARLILIĞI

ATABEY, İbrahim
TÜRKİYE/TУРЦИЯ

ÖZET

İlk ve ortaöğretimde *Türkçe* ve *dil bilgisi* konularının işlendiği “**Türkçe**”, “**Dil ve Anlatım**” adlı ders kitaplarında *bilgi*, *bilgiyi sınıflandırma*, *tanımlama*, *örnek verme* ve *bilgiyi sınama* basamaklarında *bilgi yanlışlığı*, *tutarsızlık*, *mantıksızlık*, *çelişki*, *anlaşılmazlık*, *kurala uymama* vb. özellik ve niteliklerin bulunmaması gerekir. Her türlü titizliğe, özene rağmen ders kitaplarında bu tür olumsuzlukların yer aldığı görülmektedir.

Bu çalışmamızda, ders kitaplarındaki bu tür bilgilere dikkat çekecek ve bunların özelliklerini belirlemeye çalışacağız. Böylece sonraki baskılarda çelişki ve yanlışlarından arındırılmış kitaplarla, öğrencilerimizin Türkçeyi kendi mantığı içinde doğru ve güzel bir şekilde öğrenmeleri ve kullanmaları için sağlam bir adım atılmış olacaktır. Bu durumu şöyle örneklendirebiliriz:

Ortaöğretimin son sınıflarındaki ders kitaplarında dahi sağlıklı ve anlaşılır bir “ses” ve “harf” ayrımı yapılmadığı için öğrencilerimiz, kelimelerde meydana gelen her türlü ses olayını harf ile ilişkilendirmekte, dolayısıyla *yazım* ile *telaffuz* arasındaki farkı yeterince algılayamamaktadır. Bu da, kelimelerin telaffuz edildiği gibi yazılması veya yazıldığı gibi okunmasına yol açmaktadır. Benzeri olumsuzluklar, özellikle ilköğretimin ilk sınıflarında giderilmediğinde, okuma-yazma öğretiminde büyük güçlüklerle sebep olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ders kitabı, ilköğretim, ortaöğretim, Türkçe eğitimi ve öğretimi, dil ve anlatım, okuma, yazma, telaffuz, dil bilgisi.

ABSTRACT

The coursebooks named “Turkish”, Language and Exposition” in which Turkish and grammar are dealt in primary and secondary education must not consist such characteristics and qualities as knowledge, classifying the knowledge, defining, giving example and in the process of evaluating the knowledge; error of knowledge, inconsistency, contradiction, not understanding and not complying with the rule. In spite of all sorts of meticulousness and care, it is observed that such kind of negativenesses appear in coursebooks.

This paper aims to notice the above mentioned knowledges in the coursebooks and to define the characteristics of them. Thus, it will be important in taking a step for the students to learn and use Turkish language accurately and perfectly in

its own logic with the books purified from contradictions and errors in subsequent editions.

Since there is not a comprehensible distinction of “sound” and “letter” even in the books used in the last grades of secondary education, the students relate all sorts of sound with letter and naturally they are not able to perceive the distinction between spelling and pronunciation. And this causes the words been written as pronounced or read as written. When suchlike errors are not eliminated, especially in the first grades of the primary education, they will absolutely cause troubles.

Key Words: Coursebook, primary education, secondary education, Turkish education and instruction, language and exposition, reading, writing, pronunciation, grammar.

РЕЗЮМЕ

В учебниках по турецкому языку и развитию речи для начальной и средней школ недопустимы ошибочность, противоречивость, нелогичность, неясность, неправильность в подаче информации, особенно в таких частях учебников как первичная подача знаний, их классификация, терминология, разъяснение с помощью примеров и проверка знаний. Несмотря на все внимание и осторожность в процессе создания учебников, отдельные отрицательные моменты все же имеют место.

В этом исследовании мы ставим целью привлечь внимание к подобному рода ошибкам и выявить их характерные черты. И, таким образом, сделать шаг к правильному изучению турецкого языка учащимися с помощью избавленных от ошибок и противоречий изданий учебников. Пример ситуации: Даже в учебниках для старших классов средней школы недостаточно ясно показано различие между буквой и звуком, в результате чего учащиеся связывают каждое фонетическое явление с буквенным оформлением, то есть не до конца понимают разницу между *написанием* и *произношением*. Такого рода недостатки, если не будут своевременно исправлены, приведут к серьезным проблемам в дальнейшем обучении языку и речи.

Ключевые Слова: Учебник, начальное образование, среднее образование, методика преподавания турецкого языка, язык и речь, чтение, письмо, произношение, языкознание.

GİRİŞ

Bu bildiride, ilköğretim ve ortaöğretimde okutulan Türkçe ve dil bilgisi ders kitaplarındaki bilgi ve tanımların tutarlılığı üzerinde durulacaktır.

Bilindiği gibi, öğretme ve öğrenme sürecinde temel unsur olan ders kitapları, içerdikleri *bilgi, tanım, açıklama, örnek* vb. bakımlardan *doğru, tutarlı,*

çelişkiden uzak, açık, anlaşılır, düzeye uygun olmalıdır. Öğrenciler, konumuz olan dil bilgisi öğretimiyle dilin gücünün, sınırının, ifade imkânlarının, sihrinin farkına varır. Ders kitaplarındaki dil bilgisi konularını ele aldığımızda ne yazık ki, öğrencilerin dil becerilerini destekleme ve geliştirme etkinliklerine ağırlık verilirken doğru düşünme, doğru konuşma ve yazmaya yardımcı olacak bilgi, tanım ve açıklamalarda tutarsızlıklar, çelişkiler, özensizlikler, yanlışlıklar dikkati çekmektedir.

Türkçe kitaplarında *terim, tanım, açıklama* yerine öğrencileri araştırmaya, tartışmaya, düşünmeye yönlendirecek, onların yaratıcılıklarını ortaya çıkaracak etkinliklerin yer alması tercih edilmelidir. Bununla birlikte terim, tanım ve açıklamalardan bütünüyle soyutlanmış bir dil bilgisi ders kitabı, eğitim ve öğretim açısından doğru olmadığı gibi mümkün de değildir.

Dil bilgisi kitaplarındaki *tutarsızlık, çelişki ve yanlış bilgiler* şu şekilde sıralanabilir:

1. Adlandırma ve Terimlerdeki Farklılıklar

Ders kitaplarında, ortak kullanımda yaygınlaşmış terimler tercih edilmelidir. Kullanım sıklığı az olan terimler bir de sık sık değiştirildiğinde kavram kargaşası ortaya çıkmaktadır. Aynı kavram için kullanılan farklı terimlere şunlar örnek olarak verilebilir:

alfabe-abece, alfabetik-abecesel, ayrılma hâli-çıkma durumu- “-den” hâli, belgisiz-belirsiz, belirtme durumu-yükleme hâli- “-i” hâli, birleşik-bileşik, bulunma hâli - “-de” hâli, cümle-tümce, edat-ilgeç, fiil-eylem, hâl eki-ad durum eki, ilgi hâli-tamlayan eki, imla-yazım, isim-ad, isim fiil-ad eylem, isim tamlaması-ad tamlaması, iyelik eki-iyelik adlı-iyelik zamiri-tamlanan eki, kelime-sözcük, kelime grubu-sözcük öbeği, sıfat-önad, sıfat fiil-önad eylem-ortaç, sıfat tamlaması-ön ad tamlaması, şahıs-kişi, şahıs zamiri-kişi adlı, tekrar grubu-yineleme-ikileme, yönelme durumu-yaklaşma hâli- “-e” hâli, zamir-adıl, zarf-belirteç, zarf fiil-belirteç eylem-ulaç.

2. Tanım, Açıklama ve Bilgi Yanlışları

Ders kitapları, yardımcı kitaplar ve öğretmen kitaplarında aynı konu hakkında yapılan tanımlama ve açıklamalar, verilen bilgiler arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Ne yazık ki bunların bir kısmında yanlışlıklar dahi vardır.

2.1. Noktalama İşaretleriyle İlgili Yanlışlar

2.1.1. “Sınıftan çıkıyordu ki öğretmen seslendi.” Görüldüğü gibi “*ki*”, iki ayrı tümceyi bağladı. Şimdi de “*ki*”nin yerine virgül (,) işaretini kullanarak okuyalım. “Sınıftan çıkıyordu, öğretmen seslendi.” Okuduğumuz tümcede anlam değişikliği oldu mu? Hayır, öyleyse “*ki*”nin yerine virgül (,) de kullanabiliriz.” (Ayata, 2001: 120).

Yukarıdaki açıklamaya göre “**ki**” bağlacının yerine virgül de kullanılabilir ama bu her cümlede doğru olmayabilir:

Öyle hızlı koştu ki yetişemedik. → *Öyle hızlı koştu, yetişemedik.*

2.1.2. “Nokta, soru işareti ve ünlem işaretinden sonra tümcenin ilk harfi büyük yazılır.” (Ayata, 2001: 11).

Yukarıdaki tanımda “büyük yazılır” ile kastedilen “büyük harf”tir ama öğrenci bunu “boyut olarak büyük yazılır” şeklinde algılayabilir. Bundan dolayı, tanımı şu şekilde düzeltmek mümkündür:

“Nokta, soru işareti ve ünlem işaretinden sonra tümceye büyük harfle başlanır.”

2.2. Ses ve Harflerle İlgili Yanlılar

2.2.1. “Dildeki en küçük birim, harftir. Türkçede 29 harf vardır. Bu harfler; *a, b, c, ...*” (Ünal, 2005: 31).

Yukarıdaki açıklamada “harf” ile “ses” birbirine karıştırılmıştır. Harflerle diller arasında herhangi bir bağ yoktur. Harfler sadece işarettir. Aynı dil, farklı alfabelerde bulunan değişik sayılardaki harflerle yazılabilir. Değişen dil değil, işarettir. Bunun en iyi örneği olan Türkçe, tarih boyunca seslerinin çoğunu değiştirmeden günümüze kadar geldiği hâlde, kullanılan alfabelerin bünyesindekilere bağlı olarak farklı sayılarda harflerle yazılmıştır. Harfler dilde değil alfabede bulunur.

2.2.2. “Türkçemizde 29 harf olduğunu ve bunların sekizinin ünlü olarak adlandırıldığını öğrenmişsiniz. Bu sekiz ünlünün dışındaki seslere (*b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z*) **ünsüz** denir.” (Ünal, 2005: 39).

Bu tanımda da harf ile ses karışıklığı devam etmiş, tanımın devamında doğru olarak “ses” terimine dönülmüştür. Bu dönüş, terimler üzerinde sağlıklı olarak durulmadığını göstermektedir.

2.2.3. Aşağıdaki açıklamada ise *harf* ve *ses* terimleri arasındaki fark ve benzerlikler birbirine karışmıştır:

“Harfler, ses yolundan çıkış durumlarına göre iki gruba ayrılır.” (Ayata, 2001: 61).

2.2.4. “Türkçemizde konuşmamız için gerekli olan 29 ses vardır.” (Ercan, 2003: 18).

Yukarıdaki açıklamada, *harf* ile *ses* denk tutulmuştur. Birçok dilde olduğu gibi Türkçede de ses sayısı, alfabesindeki harflerden daha fazladır.

2.3. Yardımcı Seslerle İlgili Yanlışlar

2.3.1. “Bir kapının önünde durdular.”

“Genç bayan *çantasını* açtı.”

“Fileleri *küfeye* doldurdu.”

“Çocuk merdivenleri **ikişer** çıktı.” cümlelerinde görüldüğü gibi ünlüyle biten sözcükler, ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında araya “-n-, -s-, -ş-, -y-” ünsüzlerinden biri girer. Buna **kaynaşma**, bu harflere de **kaynaştırma harfi** denir.” (Ünal, 2005: 49).

Yukarıdaki tanımda, daha önce üzerinde durulan *harf* ile *ses* kavramlarının birbirine karıştırılması ve birbirinin yerine kullanılması yanlışının tekrarı görülmektedir. Buradaki asıl yanlışlık, kaynaştırma seslerinin neler olduğu konusundadır.¹ Tanımdaki seslerden sadece “n” ve “y”, *kaynaştırma sesi* özelliğini taşır ve “n” sesinden sonra, *üst-ü-n-den* örneğinde olduğu gibi, mutlaka ünlü gelmesi gerekmez. “s” ve “ş” ise kaynaştırma sesi değil, ekin bünyesinde yer alan seslerdir: *masa-sı, iki-şer*.

2.3.2. Aşağıdaki tanım da *yardımcı sesler* ile ilgilidir. Bu tanımda *ses* ile *harf* birbirine karıştırılmamış ama *kaynaştırma ünsüzlerinin* neler olduğu ve hangi durumlarda kullanıldığı konusunda yanlışlıklar vardır:

“Dilimizde iki ünlü yan yana bulunmaz. Bu nedenle ünlü ile biten bir sözcüğe, ünlü ile başlayan bir ek gelirse, araya *n, s, ş, y* ünsüzlerinden biri girer. Bunlara kaynaştırma ünsüzü denir.” (Ayata, 2001: 94).

2.3.3. Aşağıdaki tanımda ise “yardımcı ünsüz” olarak sadece “n” sesi verilmiştir:

“**Yardımcı Ünsüz:** Bazı zamirler bulunma ve ayrılma hâl eklerini aldıklarında araya yardımcı ünsüzün geldiği görülür.

o-n-da, bu-n-da, şu-n-da...” (Ercan, 2003: 38).

a. Bilindiği ve daha önce de belirtildiği gibi, Türkçedeki yardımcı ünsüz “y” sesidir. *Yardımcı ünsüz* olup olmadığı tartışılan bir sesin tek *yardımcı ünsüz* gibi gösterilmesi yanlış olmakla birlikte, tartışmalı da olsa “n” sesinin yanında “s”, “ş” sesleri de gösterilmeliydi.

b. Sık sık karşılaşılan bir yanlış burada da tekrarlanmış ve özensiz bir şekilde “bazı zamirler” denilmiş, ancak bu şartları “o”, “bu”, “şu” zamirlerinin

¹ **Koruyucu Ünsüz:** “Ekleme ve kaynaşma sırasında kendini gösteren ünlü çatışmasını (hiatus) önlemek için ünlüler arasına getirilen ünsüz, “y” ünsüzü: *başla-y-an*. Üçüncü şahıs iyelik ekleri olan *-ive-si* ile isim çekim ekleri arasında da bir-n- sesi girer: *ev-i-n-i, ev-i-n-den*.” (Korkmaz, 1992: 104). **Bağlayıcı Ünsüz:** *anne-y-e, evde-y-iz* örneklerindeki “y” ünsüzü.” (**Türkçe Sözlük**, 2005: 1220).

dışındakilerin taşımadığı göz ardı edilmiştir. Nitekim örneklerde de bu zamirler sıralanmıştır. Bu durumda “bazı zamirler” denilmemeliydi.

c. Sadece *bulunma* ve *ayrılma* hâli ekleri değil, bütün hâl ekleri “o”, “bu”, “şu” zamirlerine eklendiklerinde araya “n” sesini alır:

o-n-a, o-n-u, o-n-ca

2.3.4. *gibiyse: gibi-y-se*

Ek eylem düşerek yerini **koruyucu ünsüze** bırakmıştır.” (Ercan, 2003: 62).

Yukarıdaki yanlış bilgi, “*gibiyse*” kelimesinin önceki basamaklarının göz ardı edilmesinden kaynaklanmıştır.

gibi ise>gibi-y-i-se>gibi-y-se

Görüldüğü gibi, “*ise*”nin ek gibi algılanıp ünlü ile biten kelimeye bitişik olarak söylenmesi ve yazılması sonucu “y” yardımcı sesi ortaya çıkmış, ünlü düşmesi sonucunda da “y” sesi kendini korumuştur. Yoksa, tanımda belirtildiği gibi “*i-*” fiili, yerini “y” sesine bırakmamıştır.

2.3.5. “Yardımcı Ünlü: Türkçede bazı durumlarda ünsüzle biten bir sözcüğe ünsüzle başlayan bir ek gelince araya yardımcı ünlü girer.

“*baş-(ı)m, ev-(i)miz, sev-(e)r, koş-(a)r*” (Ercan, 2003: 38).

a. Yukarıdaki tanımda “bazı durumlarda” denilmiş ama öğrenci için “bazı durumlar”ın neler olduğu önemlidir. Bu, ayrıca belirtilmeliydi.

b. Tanımda, “*e*” sesi *yardımcı ünlü* olarak gösterilmiş. Bilindiği gibi, Türkçede *yardımcı ünlü* olarak sadece “*i, i, u, ü*” sesleri kullanılır. Aynı yanlış, diğer eklerin gösterilişinde de yapılmıştır:

“Geniş zaman, fiillere *-r, -(a)r, -(e)r; -(ı)r, -(i)r, -(u)r, -(ü)r* getirilerek yapılır.” (Ercan, 2003: 57).

“Alabilirim, ‘almak’ ve ‘bilmek’ eylemlerinin birleşmesiyle oluşmuştur.

“*al-a-bil-ir-im*” (Ercan, 2003: 66).

Özellikle yukarıdaki yeterli fiilindeki *-a* ekinin yardımcı ses olarak gösterilmesi, bilgi yanlışlığı için çarpıcı bir örnektir. Nitekim “*di-y-e-bil-ir-im*” örneğinde “y” sesi *yardımcı ses* olarak gösterilmiştir. Bu durumda, hem “y” hem de ardından gelen “e”, *yardımcı ses* olarak gösterilmiş ve “yardımcı sesi söyleyebilmek için yardımcı ses kullanılmış” gibi olmuştur. Elbette, Türkçede böyle bir kullanım yoktur. Bu örneklerdeki “*a, e*”, yardımcı ses değil, *zarf-fiil eki*, “y” ise yardımcı sestir.

2.3.6. Yardımcı ünlülerin gösteriminde özensiz davranılmakta ve ekin bünyesinde bulunan ünlü, yardımcı ses gibi yazılmaktadır:

“*ye-miş-(i)z, otur-mu-yor-(u)m*” (Ercan, 2003: 55-56).

Yukarıdaki örneklerde *yardımcı ünlü* olarak gösterilen sesler, aslında şahıs ekine dâhildir. Bunu, aynı fiillerin soru çekimini yaptığımız zaman şahıs ekinden önce ortaya çıkan “y” yardımcı ünsüzü ile daha iyi görebiliriz:

ye-miş-mi-y-iz, otur-mu-yor-mu-y-um

Nitekim, şahıs ekleri bir **tablo** hâlinde gösterilirken ünlüler ekle birlikte yazılmış:

1. Tip

dedi-m

dedi-n

dedi

dedi-k

dedi-niz

dedi-ler

2. Tip

gelmiş-im

gelmiş-sin

gelmiş

gelmiş-iz

gelmiş-siniz

gelmiş-ler” (Ercan, 2003: 54)

2.3.7. Ünsüzle biten kelimelerden sonra gelen iyelik eklerinin başında ortaya çıkan sesler yardımcı ünlülerdir. Bunların yazımına yeterince özen gösterilmemiştir:

“**İyelik Ekleri:** kitap-lar-ım, defter-in, kalem-iniz” (Kapulu, 2002: 72).

2.4. Ses Uyumlarıyla İlgili Yanlıklar

2.4.1. “Türkçedeki sözcüklerin ünlülerin kalınlık-incelik bakımından gösterdikleri uyuma **büyük ünlü uyumu** adı verilir. Buna göre Türkçe bir sözcüğün ilk hecesinde kalın bir ünlü varsa diğer hecelerdeki ünlüler de kalın; ilk hecesindeki ünlü ince ise diğer hecelerdeki ünlüler de ince olur.

“Tarih”, “dünya” sözcüklerinin büyük ünlü uyumuna uyup uymadıklarını söyleyiniz.

“*Veli-ler, göz-ler, kitap-çı*” örneklerinde görüldüğü gibi Türkçe sözcüklere ulanan ekler, büyük ünlü uyumu kuralına uyar. Ancak “gel(i)-yor, okur-ken, akşam-ki, mavi-mtrak, sabah-leyin, meslek-taş, halam-gil” örneklerinde olduğu gibi, “-yor, -ki, -leyin, -(i)mtrak, -daş, -gil” ekleri bu kurala uymaz.” (Ünal, 2005: 32).

Yukarıdaki tanım ve açıklamada, kelime içindeki ünlü uyumu ile kelimeye ek getirildiğinde görülen uyum arasındaki fark yeterince açık bir şekilde ortaya konulmadığı için öğrenci, “*kitap-çı*” kelimesinin tamamında ünlü uyumu bulunduğunu sanabilir.

2.5. Ses Olaylarıyla İlgili Yanlıklar

2.5.1. “(...) cümlesinde geçen *zihninde* sözcüğünün aslı *zihin* olup sonuna ünlü ile başlayan ek aldığında (*zihin-in-de*) ikinci hecedeki ünlü düşerek *zihninde* şeklini almıştır.” (Ünal, 2005: 35).

“Ünlü düşmesi” ses olayının tanımlanıp açıklamasının yapıldığı bölümden alınan yukarıdaki cümlede birkaç yanlış yapılmıştır:

a. Türkçede, ekler kelimenin sonuna getirilir; açıklamada “sonuna” şeklinde özellikle belirtildiğine göre kelimenin ortasına veya başına getirilebilecek eklerin de bulunması gerekir. Böyle bir durum söz konusu olmadığından “sonuna” kelimesine gerek yoktur.

b. “Zihninde” kelimesinin aslı “zihin” değil, “zihininde” kelimesidir. Burada kelimenin kökü ile ek almış hâli birbirine karıştırılmıştır.

c. “Zihin” kelimesi, sadece ünlü ile başlayan bir ek aldığında değil, tek ünlüden oluşan ek aldığında da ünlü düşmesine uğrar. Ders kitaplarının hemen hemen hepsinde, “ünlü ile başlayan ek” ve “tek ünlüden oluşan ek” ayrımının yapılmadığı görülmektedir.

2.5.2. “İşte ‘p, ç, t, k’ ünsüzleriyle biten sözcükler, ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında sözcük sonunda bulunan sert ünsüzler yumuşar.” (Ünal, 2005: 39).

Yukarıdaki açıklamada bilgi ve tanım açısından birden fazla yanlış yapılmıştır:

a. Harfleri, Türk alfabesindeki dizilişe göre sıralamak gerekir. Buna göre sıralama “ç, k, p, t” şeklinde olmalıdır. Aynı yanlış, sert ünsüzlerin tamamı yazılırken de yapılmıştır: “**sert ünsüzler:** f, h, s, ş, p, ç, t, k” (Ünal, 2005: 39). Yumuşak ünsüzlerde ise sıralamaya uyulmuştur: “**yumuşak ünsüzler:** b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z” (Ünal, 2005: 39).

b. Türkçede, kelime sonunda bulunan “ç, k, p, t” ünsüzleri, kendilerinden sonra ünlü geldiğinde, her kelimedede yumuşamaz ama tanımda, *yumuşama* genel bir kural olarak verilmiştir. Örneğin, birkaç örnek dışında fiiller ve Türkçe kökenli, tek heceli isim soylu kelimelerde *ünsüz yumuşaması* görülmez. Bazı ders kitaplarında bu bilgiler yer almakla birlikte *fiillerde sert ünsüz korunması* göz ardı edilmiştir (Ercan, 2003: 22).

2.5.3. “*kitap-ın* → *kitabın*
ağaç-ı → *ağacı*
dört-üncü → *dördüncü*
çocuk-un → *çocuğun*”

Yukarıdaki sözcükler süreksiz sert ünsüzler (p, ç, t, k) ile bitmiştir. Bu sözcükler ünlü ile başlayan ek aldıkları için yumuşayıp b, c, d, g, ğ ünsüzlerine dönüşmüştür.” (Ayata, 2001: 64).

a. Yukarıdaki açıklamada, daha önce de değinildiği gibi, “ünlü ile başlayan ek” ile “tek ünlüden oluşan ek” ayırımı yapılmamıştır.

b. Bu açıklamadaki önemli ifade yanlışlarından biri ise kelime sonundaki sert ünsüzler yerine kelimenin kendisinin yumuşamış gibi gösterilmesidir.

2.5.4. “Sert ünsüzle biten sözcüklerimize (*f, h, s, ş, p, ç, t, k*) “*c, d, g*” ünsüzleriyle başlayan bir ek ulandığında eklerin başındaki yumuşak ünsüzler sertleşerek “*ç, t, k*”ye dönüşür. Buna **ünsüz benzeşmesi** denir.” (Ünal,2005: 45).

a. Yukarıda tanımlanan *ünsüz benzeşmesi* değil, *ünsüz uyumudur*.² İki terimin sık sık birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Tanımdaki gibi, “ünsüz benzeşmesi” terimi doğru kabul edilse bile, sadece sert ünsüzlerden sonra “*ç, k, t*” ünsüzlerinin gelmesi değil, yumuşak ünsüzlerden sonra “*c, d, g*” ünsüzlerinin gelmesi de *benzeşme* içinde değerlendirilmelidir.

b. Açıklama cümlesinde, araç içindeki sert ünsüzler yanlış yere konulmuş. Bu sesler, “*sert ünsüz*” kelime grubundan sonra yazılmalıydı.

2.5.5. “**Ünlü Türemesi:** Bazı sözcükler pekiştirilirken araya bir ünlü girebilir. Buna “**ünlü türemesi**” denir. Ünlü türemesinde amaç sözcüğün anlamını kuvvetlendirmektir.

“*az-cık → az-t-cık, dar-cık → dar-a-cık*” (Ercan, 2003: 20).

Yukarıdaki tanımda ünlü türemesinin sebebi, “sözcüğün anlamını kuvvetlendirmek” olarak gösterilmiştir. Bu, sebeplerden sadece biri olabilir. Bilindiği gibi, ses türemelerinin *kolay telaffuz, yan yanayken söylenmesi zor olan sesler, söyleyişi güçlendirme* gibi başka sebepleri de vardır.³

2.5.6. “(...) Bunların dışında ünlü ile biten bazı sözcüklerde, addan eylem ya da eylemden ad türetme ekleri alırken son hecede yer alan ünlünün düştüğü görülür.

<i>sızı-la</i>	→ <i>sızla</i>	<i>koku-la</i>	→ <i>kokla</i>	<i>devir-(i)-m</i>	→ <i>devrim</i>
<i>kavuş-ak</i>	→ <i>kavşak</i>	<i>kıvır-ak</i>	→ <i>kıvrak</i>	<i>sıyır-ık</i>	→ <i>sıyrık</i>
<i>ayır-t-l</i>	→ <i>ayrıl (mak)</i>	→ <i>kavur-(u)l</i>	→ <i>kavrul</i>	<i>savur-(u)l</i>	→ <i>savrul</i> ⁴

(Ercan, 2003: 21).

² **Ünsüz Benzeşmesi:** İç seste yan yana iki ünsüz bulunan yerlerde veya söyleniş bakımından aynı durumda bulunan komşu kelimelerin son ve ön sesleri arasında, bazen iki ünsüzden birinin kendisine yakın boğumlanma niteliği taşıyan öteki tarafından bütünü veya kısmen benzeştirilmesi olayı: *çenber > çember*. (Korkmaz, 1992: 162).

Ünsüz Uyumu: Kelimelerin eklerle genişletilmesi sırasında, tonlu ünsüzlerden ve ünlülerden sonra tonlu, tonsuz ünsüzlerden sonra genellikle tonsuz ünsüzlerin gelmesi temeline dayanan uyum: *at-ki*. (Korkmaz, 1992: 163).

³ **Ünlü Türemesi:** “Ses özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı sebeplerle kelimenin ön, iç ve sonuna ünlü getirilmesi olayı.” (Korkmaz, 1992: 161); “Ses özelliklerine veya birbirleriyle birleşme şartlarına uygun olarak kelimenin önüne, içine veya sonuna ünlü getirilmesi.” (**Türkçe Sözlük**, 2005: 2059).

Yukarıdaki açıklamada ve verilen örneklerde bulunan yanlışlık ve çelişkiler şunlardır:

a. Açıklamada belirtildiği gibi, “**addan eylem ya da eylemden ad türetme ekleri**” ünlü düşmesinin sebebi değildir.

b. Açıklamada “ünlü ile biten bazı sözcüklerde” ünlü düşmesi görüldüğü söylenmekte ama verilen örneklerin arasında, ünsüzle biten “*kavuş-, ayır-, kıvrır-*” gibi kelimeler de yer almaktadır. Aslında ünlü düşmesinde, ünlü veya ünsüzle bitmek *ayırıcı özellik* değildir.

c. Örneklerin yazımında da yanlışlık ve tutarsızlıklar vardır:

1. Fiillerin sonuna *kısa çizgi* konulmalıydı: *sızla-, kokla-* vb.

2. Kelimenin fiil olduğunu göstermek için sadece birinin sonuna ayraç içinde (mak) yazılması, diğerlerine herhangi bir şey yazılmaması bir çelişkidir. Fiillerin sonuna, yukarıda da belirttiğimiz gibi, *kısa çizgi* konulması yeterlidir.

3. *Yardımcı ünlülerin* bulunduğu örnekler “*devir-(i)-m, savur-(u)l, ayır-ı-l’*” şeklinde farklı yazımlarla gösterilmiştir. Bunların yazılışında birlik sağlanmalı ve öğrenciler, yardımcı ünlülerin nasıl yazıldığından ve gösterildiğinden emin olmalıdır.

2.6. Vurgu, Tonlama ve Telaffuzla ilgili Yanlışlar

2.6.1. “Yer adlarında vurgu genellikle ilk hecede bulunur.

Ankara, Erzurum, Edirne.” (Ercan, 2003: 24).

Yer adlarında vurgu, genellikle ilk hecede bulunmaz ama iki heceli olanlar için bu doğru olabilir: **Ordu, Aydın, Ceyhan, Artvin, Konya** vb.

Ankara, Erzurum gibi ikiden fazla heceli olup da vurgusu ilk hecede bulunan yer adları da vardır. Aslında ikiden fazla heceli yer adlarında vurgu, çoğunlukla orta hecededir. Buna göre, *Edirne* kelimesinin vurgusu, yukarıda gösterildiği gibi ilk hecede değil, orta hecededir. Nitekim *İstanbul, Adana, Kütahya, Antalya, Antakya, Manisa* gibi yer adlarında vurgu orta hecede bulunur.

2.6.2. “Ekler, genel olarak vurguları kendi üzerlerine çekerler.”

orman-ı.” (Ercan, 2003: 24).

Burada, vurgulu olan ve olmayan ekler için örnekler verilebilirdi. Örneğin, *hâl ekleri* vurguludur ama *soru eki, olumsuzluk eki* vurgusuzdur ve vurgu bu eklerden önceki hecededir.

2.7. Kök, Gövde, Yapım Eki ve Çekim Ekiyle İlgili Yanlışlar

2.7.1. “Bazı ekler sözcüğün anlamını değiştirmez. Bunlar çekim ekleridir.” (Ayata, 2001: 20).

“**Göz** sözcüğü “-lük” eki alarak yeni bir anlam kazanmıştır. **Göz** sözcüğüne yeni anlam katan “-lük” eki, yapım ekidir. Yapım eki alan sözcük, türemiş sözcüktür.” (Ayata, 2001: 23).

“**Susuz** sözcüğündeki “-suz” eki de yapım ekidir. Bu ek “su” sözcüğüne yeni bir anlam kazandırmıştır.” (Ayata, 2001: 23).

“ odun + cu,	köy + lü,	bir + lik
kök yapım eki	kök yapım eki	kök yapım eki

Sözcüklerde “-cu, -lü, -lik” ekleri, ulandıkları sözcüklere yeni bir anlam kazandırmıştır. Böyle eklerle **yapım eki**, sözcük kökünün yapım eki olarak oluşan kısmına da **gövde** denir.” (Ünal, 2005: 63).

“Yapım ekleri köklerin hem anlamını hem de yapısını değiştirirler.” (Ercan, 2003: 32).

“**Yapım Ekleri:** Eklendikleri kökün ya da gövdenin anlamında değişiklik yapan, köklerden veya gövdelerden yeni sözcükler türeten eklerdir.” (Ercan, 2003: 32).

“**Çekim Ekleri:** Eklendikleri kökün ya da gövdenin anlamında değişiklik yapmayan, sadece diğer sözcüklerle anlam ilişkisi sağlayan eklerdir.” (Ercan, 2003: 32).

“Bazı ekler sözcüğün anlamını değiştirmez. Bu tür eklerle **çekim eki** adı verildiğini öğrenmişsiniz.” (Saraçoğlu, 2006: 21).

“Sözcüklerin sonuna ulanarak onların anlamını değiştirip yeni anlamlar kazandıran eklerle yapım eki denir.” (Saraçoğlu, 2006: 93).

“Sözcüklerin sonuna ulanarak onları çokluk, durum, zaman, kişi vb. yönlerden belirten ve ulandığı sözcüğün anlamını değiştirmeyen eklerle de çekim eki denir.” (Saraçoğlu, 2006: 93).

“Ulandığı sözcüğün anlamını değiştiren, onlardan yeni anlamlı sözcükler türeten eklerle yapım eki denir... Ulandıkları sözcüklere yeni anlam kazandırmayan, onların anlam ve türlerini değiştirmeyen, cümledeki görevlerini belirten eklerle çekim eki denir.” (Doğruel, 2006: 54).

Yukarıdaki tanım ve açıklamalarda çok önemli ve yaygın bir yanlış yapılmıştır. İlköğretim, ortaöğretim ve bunlara bağlı olarak dershanelerde okutulan ders kitaplarında, *yapım* ve *çekim* eklerinin tanımı yapılırken şu bilgi vurgulanır: Yapım ekleri, eklendikleri kelimenin anlamını değiştirir; çekim ekleri ise değiştirmez.⁴

⁴ **Yapım Eki:** “Kelime kök ve gövdelerine getirilerek yeni kavramların yansıtılmasını, kavramlara karşılık yeni kelimeler yapılmasını sağlayan ek.” (Korkmaz, 1992: 171); “Kelime kök veya gövdesine getirilerek kelimenin yeni bir anlam kazanmasını sağlayan ek.” (**Türkçe Sözlük**, 2005: 2128).

Ders kitapları dışındaki bazı kaynaklarda da rastlanan bu tanım yanlış, eklerin anlam ve işlevinin doğru olarak algılanıp öğrenilmesini zorlaştırmaktadır. Yapım eki, eklendiği kelimenin anlamında herhangi bir değişiklik yapmaz, sadece o kelimeden yeni bir kelime türetilmesini sağlar. Burada, “anlam değiştirme” ile “yeni kelime türetme” kavramları birbirine karıştırılmaktadır. Yukarıdaki tanımda örnek olarak verilen “göz” kelimesine “-lük” ekini eklediğimizde “gözlük” şeklinde yeni bir kelime türetilmiş olur. Anlam farkı “göz” ile “gözlük” kelimeleri arasındadır, yoksa “-lük” eki getirilince “göz” kelimesinin anlamı değişmez.

Çekim eki ise, kalıplaşmalar yoluyla oluşan yeni kelimeler dışında, yeni kelime türetmez. Çekim eklerini tanımlarken de eklendikleri kelimenin anlamını değiştirip değiştirmeme, konunun merkezine oturtulmamalıdır. Örneğin, “göz” kelimesine “-den” ekini getirdiğimizde “gözden” kelimesini elde ederiz. Bu, yeni bir kelime değildir, sadece “göz”ün durumunu göstermektedir.

2.7.2. “Ağaç, ödül, ses sözcükleri tek başına bir anlam ifade ederler. Sözcüklerin anlamlı en küçük parçasına **kök** denir. Kökler bölünmezler. Bölündüklerinde anlamları bozulur.” (Ünal, 2005: 63).

“odun + cu,	köy + lü,	bir + lik”
kök yapım eki	kök yapım eki	kök yapım eki

Yukarıdaki örneklerde, aslında kök olmayan “odun” kelimesi için “kök” denmiştir. Bilindiği gibi bu kelime, Türkiye Türkçesi’nde kullanılmayan *ölü köklere* örnek olarak gösterilen *od* kelimesinden türetilmiştir dolayısıyla *gövdedir*.⁵

Kök olup olmadıkları tartışmalı veya *türemiş* kelimelerin *kök* için örnek gösterilmemesi gerekir. Ne yazık ki “*güzel, kömür, otur-, bağır-, iste-, çalış-, yaşa-*” gibi kelimelerin örnek olarak verildiği ders kitapları vardır (Ercan, 2003: 30, 65; Doğruel, 2006: 114; Kapulu, 2002: 76).

2.7.3. “*yol-da, göz-ler, gel-sin, depo-su*” sözcüklerini inceleyelim. Aldıkları çekim ekleri köklerden yeni anlamda sözcükler türetmemiştir. Demek ki, yalnızca çekim eki olan sözcükler basit sözcüklerdir.” (Ünal, 2005: 67-68).

Çekim Eki: “Fiil veya isim soylu kelimeler üzerine gelerek, bağlı oldukları kelime gruplarına göre, kelimeler arasında hâl, iyelik, çokluk, kip, zaman, şahıs, sayı vb. ilişkiler kuran ek.” (Korkmaz, 1992: 36); “Fiil, isim kök veya gövdelerine gelerek bağlı oldukları kelime gruplarına göre kelimeler arasında durum (hâl), iyelik, çokluk, zaman, kişi ilişkisi kuran birimler.” (**Türkçe Sözlük**, 2005: 407)

⁵ **Kök:** “Kelimelerin bütün yapım ve çekim eklerini çıkardıktan sonra ayrılamayan ve esas (temel) anlamı taşıyan bölümü.” (Korkmaz, 1992: 104); “Kelimenin her türlü ekler çıkarıldıktan sonra kalan anlamlı bölümü.” (**Türkçe Sözlük**, 2005: 1228).

Gövde: “İsim ve fiil köklerine yapım eklerinin eklenmesiyle oluşturulan türemiş kelime.” (Korkmaz, 1992: 75); “İsim ve fiil köklerinden yapım ekleriyle türetilmiş kelime.” (**Türkçe Sözlük**, 2005: 786).

Ölü kök: Tamamen kullanımdan çıkmış veya canlılığını kaybederek kalıplaşmış ya da dildeki türetmeleri yeni anlamlarla kullanılan kök.” (Korkmaz, 1992: 117).

Yukarıdaki açıklamaya göre sadece çekim eki bulunan her kelime basit sözcük olarak algılanabilir; hâlbuki türemiş kelimeler de çekim eki alabilir.

2.7.4. “Fiil Çekim Ekleri: Eylemlere gelen çekim ekleridir. Eylemin anlamını değiştirmez. Eyleme kişi, kip, zaman anlamı katar.

“*Ben yedim.*” cümlesindeki “*yedim.*” fiilinde “*-di*” kip eki “*-m*” kişi ekidir. Bu ekler çıkarılırsa “*ye-*” eylem anlamını korur.

Eylem çekim ekleri; kip ve zaman ekleri, kişi ekleri ve soru eki olmak üzere üç çeşittir.” (Ercan, 2003: 36).

a. Yukarıdaki tanım ve açıklamada aynı anlama gelen “fiil” ve “eylem” terimleri birlikte kullanılmıştır. Bu yanlış; ya bu terimler aralarına anlam farkı katılarak birlikte kullanılmalı ya da bunların biri tercih edilmelidir.

b. Yukarıda da üzerinde durulduğu gibi, çekim eklerinin, eklendikleri kelimelerin anlamını değiştirip değiştirmemeye hiçbir ilgisi yoktur. Açıklamada söylendiği gibi, sadece çekim ekleri değil, yapım ekleri de çıkarıldığında geriye bir kelime kalır.

c. Açıklamada geçen “yedim” kelimesi bir yüklem, fiil değildir.

ç. Açıklamadaki gibi, “yedim” kelimesindeki çekim eklerinin çıkarılmasıyla “*ye-*” fiilinin anlamını koruduğunu söylemeye gerek yoktur, çünkü bu durum, çekim ekine özgü, ayırıcı bir özellik değildir. Yapım eki çıkarıldığında da geride “*ye-*” fiili kalır. Örneğin, “*ye-n-(i)-l-gi*” kelimesindeki yapım ekleri çıkarıldığında da geride kalan “*ye-*” fiili anlamını koruyacaktır. Çünkü hangisi olursa olsun, üzerine ek getirilen kelimenin anlamında herhangi bir değişiklik olmaz.

2.7.5. “İlgi hâli: Eklendiği adı tamlayan durumuna getiren ektir. Sözcüklere ünlü uyumuna göre; *-in, -in, -un, -ün, -(n)in, -(n)in, -(n)un, -(n)ün* eklerinin getirilmesiyle yapılır.

“*Ayşe'nin elbisesi.*”

Geleceğin için çalışıyorum.” (Ercan, 2003: 37).

a. Yukarıdaki tanımda, *ilgi ekinin* başındaki “*n*”, *kaynaştırma ünsüzü* (yardımcı ses) olarak gösterilmiştir. Bilindiği gibi, “*n*” sesi ekin bünyesinde yer almaktadır ve *kaynaştırma ünsüzü* değildir.

b. Örneklerin birincisi doğrudur ama ikinci örnekteki ek *ilgi hâli* eki değil, *ikinci tekil şahıs iyelik ekidir*. Bilindiği gibi, *için* edatı zamirler dışında, *ilgi hâli eki* istemez.

2.7.6. “Ettirgen çatı yapmak için fiil kök ve gövdesine uyuma bağlı olarak ‘*dır*’ (*-dir, -dur, -dür, -tir, -tir-, -tur, -tür*) eklerinden biri getirilir.” (Ercan, 2003: 73).

Yukarıdaki tanımda sadece “-dır”, ettirgen eki olarak gösterilmiş, ancak örnek kelimelerde “-t” eki de verilmiştir.

“kes-tir-t-, oku-t-” (Ercan, 2003: 73).

2.7.7. “Geçenlerde, iki yıldan beri daktilo üretilmediğini okudum.

Stefan Zweig, çok zaman öne bu konuyu düşünmüş.

Yukarıdaki tümcelerde yer alan ‘okudum’ ve ‘düşünmüş’ eylemlerinin zamanlarına dikkat ediniz. ‘okudum’ eylemi, **belirli** (bilinen) **geçmiş zamanı**; ‘düşünmüş’ eylemi ise **belirsiz** (duyulan) **geçmiş zamanı** belirtmektedir.” (Saraçoğlu, 2006: 117).

Yukarıdaki açıklamada, “-miş” ekiyle kurulan geçmiş zaman için “belirsiz” sıfatı kullanılmış. Bu zaman için “duyulan, öğrenilen” gibi sıfatlar da kullanılmıştır ve bunların doğruluk payı vardır, ancak “belirsiz” sıfatı doğru değildir. Çünkü ortada bir belirsizlik yoktur, sadece belirli olan bir durumun başkasından öğrenilmesi veya duyulması söz konusudur. Bu zaman için “-miş’li geçmiş zaman” terimi de kullanılmaktadır. Bunun yerine ekin ifade ettiği anlamın andırmada yer alması daha doğru olacaktır.

2.7.8. “Etken eylemlere edilgenlik anlamı -l (-il, -il, -ul, -ül) ve -n (-in, -in, -un, -ün) ekleriyle katılır.” (Saraçoğlu, 2006: 125).

Bilindiği gibi, edilgenlik ekleri “-l” ve “-n”dir. Bunlardan -n eki, ünlüyle biten fiillere getirildiği için, yukarıdaki tanımda belirtildiği gibi, ayrıca “-in/-in, -un/-ün” şekilleri yoktur.

2.7.9. “Sıfat eylemler, eylem kök ve gövdelerine -an/-en, -maz/-mez, -mış/-miş ekleri getirilerek yapılır.” (Saraçoğlu, 2006: 134).

Sıfat-fiil ekleri sadece yukarıdaki açıklamada verilenler değildir; “-acak, -ası, -dik, -r (-ar, -ır)” ekleri de verilse daha doğru olurdu.

2.7.10. “Belirteç eylemler, eylem kök ve gövdelerine -arak/-erek, -ıp/-ip, -ınca/-ince, -ken gibi ekler getirilerek yapılır.” (Saraçoğlu, 2006: 138).

Sıfat-fiil eklerinde olduğu gibi, zarf-fiil ekleri de sadece, yukarıdaki açıklamada verilenlerle sınırlı değildir; “-alı, -dığında, -dıkça, -madan, -r ... -maz” ekleri de verilmeliydi.

2.7.11. “İyelik zamirleri sözcük sonuna büyük ünlü uyumu kuralına uyarak gelir. Bu ekler eylemlerin kişi ekleriyle karıştırılmamalıdır.

ev-iniz *gel-iniz*” (Doğruel, 2006: 98).

iyelik eki

kişi eki

a. Yukarıdaki açıklama ve örnekte, *iyelik zamiri* ile *iyelik eki* terimleri birlikte kullanılmış ama iki terim arasında anlam farkı olmadığı belirtilmemiş.

b. İyelik eki “-iniz” değil “-niz” şeklindedir. Bu kelimedeki “i” yardımcı sestir. Bu tür ayrıntılar, konuya uygun olarak ders kitaplarında yer alabilir.

2.7.12. Ders kitaplarında, *istek* ve *emir* kiplerinin ek ve çekiminde bilgi ve tanım karışıklığı görülmektedir. Aslında birer *emir eki* olan “-ayım” ve “-alım”, *istek eki* olarak gösterilmekte, birinci *tekil* ve *çoğul* şahısların *emir* çekimlerinin bulunmadığı söylenmektedir (Ercan, 2003: 58-59; Doğruel, 2006: 106, 111).

Hâlbuki, *istek* kipinin *ben* şahsının çekimi “ver-e-m”, *biz* şahsının çekimi ise “ver-e-k” şeklindedir. Bu çekimler *ölçünlü dilde* kullanımdan düşmüş, yerini, *istek* anlamını da ifade edecek şekilde kullanılabilen *emir* kipine bırakmıştır. Bu tür kullanımları, *ben* ve *biz* şahıslarının dışında da görebiliriz. Örneğin, Âşık Veysel “*Dostlar beni hatırlasın.*” derken *emir* vermemekte, bir isteğini, bir arzusunu dile getirmektedir (**bkz.:** Ercilasun, 1995).

2.8. Kelime ve Kelime Türleriyle İlgili Yanlıklar

2.8.1. “Her doğan gün yeni umutlar aşılar.” cümlesinde *aşılar* sözcüğü eylemdir. Bu eylemi geniş zaman kipi, *tekil* ve *çoğul* kişiler sırasına uyarak çekimleyiniz.” (Ünal, 2005: 135).

Yukarıdaki açıklamada, *aşılar* kelimesi “eylem” olarak gösterilmiştir. Burada *aşılar* kelimesi fiil değil, yüklemidir. Açıklamada, fiilin “*aşıla-*” şeklinde gösterilmesi doğru olacaktır.

2.8.2. “Nesnesi olan fiillere **geçişli fiil** denir.” (Ercan, 2003: 72).

Yukarıdaki tanıma göre, *geçişli fiilin* kullanıldığı cümlede nesne yoksa bu fiil *geçişsiz fiil* olarak algılanabilir.⁶ Tanımı, “Nesne alabilen fiillere *geçişli fiil* denir.” şeklinde yaparsak anlam bulanıklığını önlemiş oluruz.

2.8.3. Fiiller, öznesine ve nesnesine göre sınıflandırılırken ders kitapları arasında farklılıklara rastlanmaktadır. İlköğretim ve ortaöğretim ders kitapları dışında bu tür farklılıklar normaldir ama ders kitaplarında bilgi, tanım, sınıflandırma ve örneklerde ortaklık bulunmalıdır.

Örneğin, fiiller *öznesine göre* “etken, edilgen, dönüşlü, işteş” olarak dörde ayrıldığı gibi (Saraçoğlu, 2006: 127; Ercan, 2003: 70-72), sadece “etken, edilgen” şeklinde ayrıldığı da görülmektedir (Doğruel, 2006: 136).

⁶ **Geçişli Fiil:** “Söz içinde bir varlık veya nesneyi etkileyen, yani nesne isteyen fiil.” (Korkmaz, 1992: 65).

Geçişsiz Fiil: “Gösterdiği oluş ve kılışı yapana yönelen, yani özneyi etkileyen ve nesne istemeyen fiil.” (Korkmaz, 1992: 66).

2.9. Kelime Grubu ve Cümleyle İlgili Yanlışlar

2.9.1. “Aynı, yakın veya zıt anlamlı iki ya da daha çok sözcüğün, anlatımı kuvvetlendirmek amacıyla yan yana kullanılmasına **ikileme** denir.” (Ünal, 2005: 35).

Yukarıdaki tanımda, ikilemeler için kelimelerin *aynı* anlamda, *yakın* anlamda ya da *zıt* anlamda olanlarının kullanılması ayırıcı özellik olarak belirtilmiştir. Bu tanım doğru fakat eksiktir. Aynı yerde örnek olarak verilen şu cümlelere baktığımız zaman bunu daha iyi anlarız:

“*Pırıl pırıl berrak denizi vardır.*”

“*Sessiz sakin bir yerdir.*”

“*Deniz kenarında irili ufaklı taşlar topladı.*”

İkinci cümledeki “sessiz sakin” ikilemesi *yakın anlam*, üçüncü cümledeki “irili ufaklı” *zıt anlam* için örnek verilebilir. Birinci cümledeki “pırıl pırıl” ise kitapta aynı anlam için örnek gösterilmek amacıyla yazılmış ama bu ikilemede, aynı anlamdaki kelimelerin değil, aynı kelimenin tekrarı vardır. Dolayısıyla “ikileme”nin tanımı eksik yapılmıştır.⁷

2.9.2. “*Demir kapı, bakır kazan*”

Yukarıdaki tamlamalarda tamlayan ve tamlanan ek almamıştır. Bu tamlamalara **takisız ad tamlaması** denir. Tamlayan, tamlananın neden yapıldığını belirtir.” (Ünal, 2005: 82).

“*toprak yol*”

“Tamlayan ve tamlanan ek almamıştır. Bu tür tamlamalar **takisız ad tamlamasıdır.**” (Ayata, 2001: 105).

“*Anne kuş günlerce yuvada bekledi.*”

Yukarıdaki tümcede yer alan **anne kuş** tamlamasında tamlayan ad da tamlanan ad da ek almamıştır. Böyle tamlamalara **takisız ad tamlaması** denir: anne kuş, ipek mendil, bakır tencere...” (Kapulu 2002: 93).

“**Takisız ad tamlaması**”, dil bilgisi çalışmaları içinde tartışmalı bir konudur.⁸ ve öğrencilerin sık sık yanlış anlama ve değerlendirmesine sebep olmaktadır. Bu tür tamlamaları *ad tamlaması* içinde gösteren çalışmalarda, tamlanan ögesinin yapıldığı malzemeyi göstermenin yanında, neye benzediği de *ayırıcı özellik* olarak

⁷ **İkileme:** “Anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması” (**Türkçe Sözlük**, 2005: 948); “Aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yanyana gelmesi.” (Korkmaz, 1992: 82).

⁸ **Türkçe Sözlük** (2005) ve Korkmaz (1992), “takısız ad tamlaması”nı madde başı olarak almamış, bu konuda herhangi bir tanımlamada bulunmamıştır. Geniş bilgi için **bkz.:** Zülfiyar, 1995.

belirtmiştir. Bu durumda, ders kitabında sadece “Tamlayan, tamlananın neden yapıldığını belirtir.” denilmesi eksikliklerdir. Aslında, **takısız ad tamlamaları, sıfat tamlaması** içinde el alınmalıdır. Çünkü burada niteleme söz konusudur.

2.9.3. “Evin kapısının kolu, mektup zarfının pulu”

Yukarıdaki tamlamalarda üç ad birlikte kullanılmıştır. Böyle tamlamalarda en az üç ad yer alır ve birbirlerini tamamlayarak belirginlik sağlar. Bu tür tamlamalara zincirleme ad tamlaması denir. **Zincirleme ad tamlamalarında** en az iki tamlama iç içe yer alır.” (Ünal, 2005: 82).

“Anadolu toprağının kokusunu sevdim.

İkiden fazla addan oluşmuş sözcük grupları, zincirleme ad tamlamasıdır.” (Ayata, 2001: 106).

“Kuduz hastalığının aşısı bulunmuş, hastalık yenilmişti.

Yukarıdaki tümcede yer alan **kuduz hastalığının aşısı** söz öbeği de bir ad tamlamasıdır. Bu tamlama üç addan oluşmaktadır. Böyle tamlamalara **zincirleme ad tamlaması** denir.” (Kapulu, 2002: 93).

Zincirleme ad tamlamaları, ad tamlaması konusu içinde yer alır.⁹ Yukarıdaki tanım doğru fakat eksiktir. En az iki ad tamlamasının iç içe yer alarak oluşturduğu bir zincirleme ad tamlaması, bütün olarak ya *belirtili* ya da *belirtisiz ad tamlamasıdır*. Tanımda örnek olarak verilen *evin kapısının kolu* ve *mektup zarfının pulu* zincirleme ad tamlamaları, aynı zamanda *belirtili ad tamlamasıdır*. *Evin kapısının* ve *mektup zarfının*, bu tamlamaların tamlayan; *kolu* ve *pulu* ise tamlanan öğeleridir.” *Göktaş çukuru, fok balığı yavrusu*” gibi zincirleme ad tamlamaları ise aslında birer *belirtisiz ad tamlamasıdır*. Bu tamlamalardaki *göktaş* ve *fok balığı*, *tamlanan* öğeleridir.

2.9.4. Cümle bir kelimedenden de birden fazla kelimedenden de oluşabilir. Bundan dolayı, cümle tanımında sözcüklerin sıralanmasını esas olarak aldığımızda tek kelimedenden oluşan yapıların cümle olarak algılanmasında güçlüklerle karşılaşılacaktır.

“Sözcük veya sözcük gruplarının bir duyguyu, bir düşüncüyü, bir olayı, bir haberi belirtecek şekilde sıralanmasıyla oluşan söz dizilerine cümle (tümce) denir.” (Ünal, 2005: 10).

2.9.5. “Bir duyguyu, bir düşüncüyü, bir dileği veya bir haberi tam olarak bildiren sözcük ya da sözcük grubuna tümce denir.”¹⁰ (Ayata, 2001: 20).

⁹ **Zincirleme İsim Tamlaması:** “Tamlayanı, tamlananı veya her ikisi de isim tamlaması biçiminde olan iç içe girmiş tamlama türü; bir isim tamlamasının ikinci bir isim tamlaması kurması.” (Korkmaz, 1992: 180); “Bir isim tamlamasının ikinci bir isim tamlaması kurması.” (**Türkçe Sözlük**, 2005: 2238).

¹⁰ **Cümle (Tümce):** “Bir yargı bildirmek için tek başına çekimli bir fiil veya çekimli bir fiille

Yukarıdaki tanımdan sonra aşağıdakiler sıralanmış ve ikinci ve üçüncü örneklerin cümle olduğu belirtilmiştir:

- Dinleyici, bir konuşmacıyı
- Düşününüz
- Dinleme de okuma gibidir
- Dinleme günlük hayatımızda

Buradaki ikinci ve üçüncü satırda yer alan ifadelerin cümle olduğu çok açıktır ama, dördüncü örneğin de cümle olabileceği göz ardı edilmemelidir. Öğrencilerimiz, “*Dinleme günlük hayatımızda(dır).*” şeklinde kurulmuş cümlelere hem gazetelerde hem de televizyonlarda sık sık rastlamaktadır. Bundan dolayı öğrencilerimizin zihnindeki cümle kavramının içinde “*Dinleme günlük hayatımızda.*” da vardır.

2.9.6. “*Bugün öğrendiklerinizi unutmayınız.*”

zarf

‘*bu-gün*’ zarfı birden çok sözcüğün birleşip kaynaşmasıyla oluşan birleşik zarftır.” (Doğruel, 2006: 149).

Yukarıdaki açıklamada geçen “bugün” için ilk söylenmesi gereken, bu yapının bir *sıfat tamlaması* olduğudur. İkinci özellik, bu sıfat tamlamasının cümlede *zarf* olarak kullanılmasıdır (bkz.: Atabey, 2007b).

2.10. Birleşik Kelimeyle İlgili Yanlıklar

2.10.1. “Aşağıdaki örneklere bakalım. İki ayrı sözcüğün birleşerek nasıl yeni bir sözcük oluşturduğunu inceleyip kavramaya çalışalım.

<i>ilk öğretim</i>	→	<i>ilköğretim</i>
<i>Ata Türk</i>	→	<i>Atatürk</i>
<i>eski şehir</i>	→	<i>Eskişehir</i>
<i>hanım eli</i>	→	<i>hanımeli</i>

Birleşik sözcükler genellikle iki sözcüğün birleşmesiyle oluşur. Sözcükler birleşirken kendi anlamlarını yitirirler. Yeni bir sözcük oluştururlar.” (Ayata, 2001: 88).

“*Birleşik sözcükler genellikle bitişik yazılır.*” (Ayata, 2001: 88).

kullanılan kelimeler dizisi.” (Türkçe Sözlük, 2005: 377); “Bir fikri, bir duygu ve düşünceyi, bir oluş ve kılışı tam olarak bir hüküm halinde anlatan kelime grubu. Cümlelerin varlığı için asgari şart bir çekimli fiildir.” (Korkmaz, 1992: 32); “Bir ya da birçok sözcükten oluşan yargılı anlatım birimi tümcedir.” (Atabay, vd. 1981: 17); “Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı yargı bildiren kelime veya kelime dizisine cümle denir.” (Karahan, 2004: 9).

Yukarıdaki açıklamalarla ilgili olarak üzerinde durulması gereken birkaç önemli nokta var:

a. *Birleşik kelime* oluşurken, kelimeler her zaman kendi anlamlarını yitirmez.¹¹ Örneğin, *kılıç balığı*, bir birleşik kelimedir. *Kılıç* kelimesi kendi anlamını yitirmiş ama *balık* kendi anlamını korumuştur.

b. Birleşik kelimelerin genellikle bitişik yazıldığıнын söylenmesi yerine, hangi durumlarda bitişik yazılacağıнын açıklanması daha doğru olur, çünkü “genellikle” nitelendirmesinin bilgi ve kullanım açısından değeri yoktur.

2.10.2. Ders kitaplarında, sadece bitişik yazılanların “birleşik kelime” olduğu şeklindeki yanlışa çok sık rastlanmaktadır (Ercan, 2003: 38-39). Bunun yerine, birleşik kelimelerin ayrı veya bitişik yazılabilecekleri ve bunun kuralları ele alınsa daha doğru olur.

2.10.3. “Eylem + yardımcı eylem kuruluşunda birleşik eylemler (Kurallı birleşik eylemler)

Temel eyleme ‘-e, -a, -i, -ı, -ü, -u’ ünlülerinden biri ulanır, ünlüden sonra da yardımcı eylem (*bilmek, vermek, durmak, gelmek, kalmak, yazmak*) getirilir: *gel-e-dur-, al-ı-ver-, ara-y-a-dur.*” (Saraçoğlu, 2006: 121).

“**Kurallı Birleşik Fiiller:** *yapabil-, alıver-, öleyaz-, bakakal-, gidedur-, koşagel-*” (Acar, 2006: 75).

a. Yukarıdaki tanımda asıl fiil ve yardımcı fiilden oluşan, arasına “-a, -i” zarf-fiil ekini alan birleşik fiiller için “kurallı birleşik eylem” denilmiştir. Dillerin her türlü kurgusunda bir kural vardır. Bazı yapılar adlandırılırken “kurallı” sıfatının kullanılması, diğer yapıların “kuralsız” olarak algılanmasına yol açabilir.

b. Bu yapıdaki birleşik fiillerde, asıl fiil ile yardımcı fiilin arasında “-a, -i” eklerinin yanında “-ı” zarf fiil eki de kullanılır: *koşup dur-, donup kal-*. Bu yapıdan hiç söz edilmemiş ve bunların “kuralsız birleşik eylem” olup olmadığı da belli değildir.

2.11. Eş Anlam, Yakın Anlam, Zıt Anlam ve Mecaz Anlamıyla İlgili Yanlışlar

2.11.1. “Yazılışları ve okunuşları ayrı, anlamları **aynı** ya da **çok yakın** olan sözcükler, eş anlamlı sözcüklerdir.” (Ayata, 2001: 13).

¹¹ **Birleşik Kelime:** “Yeni bir kavramı karşılamak için iki veya daha çok kelimenin Türkçenin söz kalıplarına uygun belirli yollarla bir araya getirilmesi ile kurulmuş söz birliği. Bunların benzetme yolu ile ilk anlamlarını kaybetmiş olanları ile birleştirme sırasında ses düşmesine uğrayanları ve iki fiil birleşimine dayananları bitişik, diğerleri ayrı yazılır.” (Korkmaz, 1992: 27); “Ses düşmesi, ses türemesi, kelime türünün değişmesi, üzerindeki ekin görevini kaybetmesi veya anlam kayması dolayısıyla aralarına ek girmeyerek kalıplaşmış iki veya daha çok sözden oluşan kelime.” (**Türkçe Sözlük**, 2005: 283).

Yukarıdaki tanımda geçen “aynı” ve “çok yakın” kelimeleri aynı anlamda değildir. “Çok yakın anlamlı” kelimeler “eş anlamlı” değil, “yakın anlamlı”dır. Bundan dolayı, “çok yakın”, eş anlamlı kelimelerin tanımından çıkarılmalıdır.

2.11.2. “Anlam bakımından birbirine karşıt olan sözcükler karşıt anlamlıdır.” (Ayata, 2001: 16).

Yukarıdaki tanımın “karşıt anlam” terimini mi, yoksa hangi kelimelerin karşıt anlamlı olduğunu mu ifade ettiği belli değildir. Bunun dışında, anlam bakımından birbirine karşıt olan sözcükler zaten karşıt anlamlıdır. Tanımla anlatılmak istenen, *karşıt anlamlı* kelimelerdir. Burada şöyle bir tanım yapılabilir: “Anlam bakımından birbirine karşıt olan sözcüklere *karşıt anlamlı sözcükler* denir.”

2.11.3. “Bir sözcüğün gerçek anlamı dışında kullanılmasına **mecaz anlam** denir.” (Ünal, 2005: 52).

a. Yukarıdaki tanımda geçen *mecaz* kelimesi sıfat değil, isimdir; dolayısıyla “mecaz anlam” yerine “mecaz anlamı” veya “mecazi anlam” denilmelidir.

b. Tanımlarda “kullanım” ile “anlam” arasındaki farka dikkat edilmelidir.

3. Özensizlikler

3.1. *tutsak* → *esir*

ihtiyar → *yaşlı* (Ayata, 2001: 13).

Bu tür sıralama ve denkliklerde, Türkçe ve yabancı asıllı kelimeler göz önünde bulundurulmalı, böylece öğrencilerin Türkçe asıllı kelimeleri doğru olarak zihinlerine yerleştirmeleri sağlanmalıdır. Bundan dolayı, *tutsak=esir* eşleşmesine paralel olarak *yaşlı=ihtiyar* eşleşmesi yazılmalıydı.

3.2. Eklerin ünlülerinde uyuma göre meydana gelen değişim gösterilirken özensiz davranılmaktadır:

“*Kuş besliyor musun?*”

Yukarıdaki tümcede soru edatı *mi (mu)* yer almaktadır.” (Saraçoğlu 2006: 193).

3.3. Kelime sonundaki “ç, k, p, t” ünsüzlerinin yumuşaması açıklanırken şöyle denmiş ve ünsüzlerdeki yumuşama ve sertleşme birbirine karıştırılmıştır:

“*p* → *b*

c → *ç*

d → *t*

k → *g*, *ğ*’ye dönüşür. Bu ses değişimine **sert ünsüzlerin yumuşaması (ünsüz yumuşaması)** adı verilir.” (Ünal, 2005: 39).

3.4. “Değerlendirme Soruları” bölümünde geçen “*O, Türkçe çok seviyor.*” cümlesindeki yanlışlık, özensizliğin açık bir göstergesidir. (Ünal, 2005: 43).

3.5. Aşağıdaki paragrafta özensizlik had safhaya ulaşmıştır.

“Ünsüzle biten bir sözcüğün son sesine kendinden sonra gelen ve ünlüyle başlayan sözcüğe ekleyerek okumaya **ulama** denir. Uygulamada, **ulama** yapılan harf ve hecelerın altına örnekte görüldüğü gibi işaret konulur. **Ulamalar** arasına yapılan sözcüklerin arasında hiçbir noktalama işareti kullanılmaz.” (Ünal, 2005: 46).

3.6. Aşağıdaki cümlede, sık sık karşılaştığımız, hem özensizlik hem de yanlış algılamadan kaynaklanan, “**kılavuz**” kelimesinin yabancı asıllı “**klasik**” kelimesi gibi “**kılavuz**” şeklinde yazılması yanlışı yapılmıştır.

“Metinden benzer örnekler bulup soru işaretinin diğer görevlerini TDK İmlâ **Kılavuzu**’ndan öğreniniz.” (Ünal, 2005: 101).

3.7. Aşağıdaki açıklamada da yanlış algılamadan kaynaklanan bir yanlış yapılmış ve “*traktör, trans, tren*” kelimelerinin ilk seslerine benzer şekilde, “*-(i)mtrak*” eki “*-(i)mtrak*” şeklinde yazılmıştır:

“*-yor, -ken, -ki, -leyin, -(i)mtrak* ekleri büyük ünlü uyumuna uymaz.” (Ayata, 2001: 62).

3.8. “İşte ‘*p, ç, t, k*’ ünsüzleriyle biten sözcükler, ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında sözcük sonunda bulunan sert ünsüzler yumuşar.” (Ünal, 2005: 39).

Yukarıdaki açıklamada, “*ç, k, p, t*” ünsüzleri ile “sözcük sonunda bulunan sert ünsüzler” farklı seslermiş gibi algılanabilir.

3.9. Ortak şartlara ve eke sahip çekimlerde verilen bilgilerin de paralel olması gerekir. Örneğin, *birleşik zaman* anlatılırken hikâye birleşik zamanı çekiminde “*i-*” fiilinin kullanıldığı belirtilmiş, rivayet ve şart birleşik zaman çekimlerinde ise “*i-*” fiilinden söz edilmemiştir (Ercan, 2003: 64).

SONUÇ

Ders kitaplarında, dil bilgisinin “ne kadar yer alacağı” veya “yer alıp alamayacağı” konusu tartışılmakla birlikte, ilköğretim ve ortaöğretimde okutulan Türkçe ve dil bilgisi ders kitaplarında verilen bilgilerin doğru, ortak, çelişkilerden uzak vb. özellikleri taşıması gerçeği yadsınamaz. Çünkü dil bilgisi konuları ders kitaplarımızda az veya çok yer almaktadır. Bu da *bilgi, tanım, açıklama* ve *örnek vermede* en üst düzeyde özenli davranmayı, doğrudan şaşmamayı, ortak ve yaygın olandan mümkün olduğunca uzaklaşmamayı zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Acar, M.-Alptekin, A. H.-Bilgen, M.-Doğan, O.-Özmen, H.-Arkın, M.-Başkaya, N.-Ergül, L.-Mat, M.-Öksüz, Y.-Tergip, A., (2006), **Ortaöğretim Dil ve Anlatım 9. Sınıf Ders Kitabı**. Ankara: MEB.

Atabay, N.-S. Özel-A. Çam, (1981), **Türkiye Türkçesi'nin Sözdizimi**, Ankara: TDK.

Atabey, İbrahim, (2005), "Ettirgenlik Ekleri ve Türkçe Sözlük'ün Ettirgen Fiiller Açısından Değerlendirilmesi", **Türkiyat Araştırmaları**, 2/Bahar, 13-54.

----, (2006), "Yazım Kurallarındaki Değişikliklerin Türkçe Eğitim ve Öğretimine Etkileri", **Büyük Türk Dili Kurultayı 26-27 Eylül 2006**, Ankara: Bilkent üniversitesi.

----, (2007a), "Cümle Bağlayıcıları ve Türkiye Türkçesi'ndeki Kullanımı", **Turcology in Turkey, Selected Papers**. Szeged, 39-54.

----, (2007b), "Sıfatı ve Zarfı Nitelendiren Kelimelerin Türü", **Edebiyat ve Dil Yazıları, Mustafa İsen'e Armağan**, Ankara, 55-58.

Ayata, A. İ.-Kaya, O.-Şatır, E., (2001), **İlköğretim Türkçe 5 Ders Kitabı**, İstanbul: MEB.

Doğruel, S.-S. Kurter-M. Gündoğdu, (2006), **İlköğretim Türkçe Ders Kitabı 7**, 3. Baskı, Ankara: MEB.

Ercan, N.-Kanberoğlu, A. İ.-Yenikurtuluş, H. M.-Yüksel, A.-Balta, A.-Çetin, A.-Çetin, G.-Tatar, N.-Görücü, M.-Yaşar, M.-Vural, A.-Kavaklı, A. E.-Koç, M. (2003), **Türk Dili Lise 1**, 4. Baskı, İstanbul: MEB.

Ercilasun, Ahmet Bican, (1995), "Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine", **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)**, Ankara: TDK.

Kapulu, Ahmet, (2002), **İlköğretim Türkçe 6**, Ankara: Koza.

Karadüz, Adnan, (2006), "İlköğretim Türkçe Dil Bilgisi Kitaplarının 'Öğreticilik' Kavramı Bağlamında Eleştirisi", **Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 21/2, Kayseri, 13-31.

Karahan, Leylâ, (2004), **Türkçede Söz Dizimi**, 7. Baskı, Ankara: Akçağ.

Korkmaz, Zeynep, (1992), **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara: TDK.

Saraçoğlu, A.-Çimen, C.-Güzel, Y., (2006), **İlköğretim Türkçe Ders Kitabı 8**, 3. Baskı, Ankara: MEB.

Türkçe Sözlük, (2005), Ankara: TDK.

Ünal, M.-Öner, M. Y.-Bayrak, N. (2005), **İlköğretim Türkçe Ders Kitabı 6**, 2. Baskıya Ek, İstanbul: MEB.

Yazım Kılavuzu, (2005), Ankara: TDK.

Zülfikar, Hamza, (1995), "Takısız Ad Tamlaması Sorunu", **Türk Dili**, 523/ Temmuz, 781-789.